

Kort i arkiverne

Henrik Dupont, Det Kongelige Bibliotek

Kort anvendes i stigende omfang som kildemateriale i forskellige sammenhænge. For at sikre såvel kendskabet til kortets oprindelse som kildeværdien af det enkelte kort kræves viden om, hvordan kortet er fremstillet, samt hvor lignende kort evt. kan findes.

Der mangler stadig meget, før det er muligt at fremstille dansk kortlægnings historie i detaljer, og der mangler meget, før det er muligt at skabe et totalt overblik over kortene og deres placering. Til at gennemføre en sådan opgave kræves overblik over de mange forskellige arkiver, hvori der opbevares kort og en komplet registratur over disse kort.

I modsætning til andre medier, som f.eks. trykte bøger, findes der ikke en homogen registreringspraksis for dette materiale. Kortmaterialet er i sig selv heller ikke særlig homogent, hverken i størrelse eller indhold. Endnu er den samlede oversigt over de forskellige kortværker ikke udgivet, men forskellige tiltag er undervejs.

Tidligt i 1900-tallet forsøgte den daværende chef for Det Kongelige Bibliotek at centralisere landets kortsamlinger bl.a. ved at oprette en særlig afdeling for Kort og Billeder. Udover bibliotekets egne samlinger af håndtegnede kort, trykte kort samt en del atlas og glober, blev der indlemmet samlinger af kort fra en række andre statsinstitutioner, som Nationalmuseet, Rigsarkivet, Søkortarkivet m.fl. Det lykkedes ligeledes at erhverve en række private samlinger, af hvilke den største var den Borgenske samling fra godset Gjorslev. Bibliotekets samlinger af kort

er med tiden blevet det største samlede arkiv i Danmark. Det består af meget forskelligartet materiale og man skal stadig søge kortmateriale i andre af KB's afdelinger. Håndtegnede kort findes i Håndskriftafdelingen, trykte kort i bøger findes i såvel Danske som Udenlandske bogafdelinger.

Trykte kort har været pligtaflæveringsmateriale siden lovens ikrafttræden i 1697, men først fra 1797 nævntes kort specifikt. Det vil sige at alle trykte kort fra dette år skulle kunne findes på biblioteket, imidlertid har aflæveringen ikke altid været komplet, så en række kort findes ikke i samlingerne. Kortene i KB er registreret forskelligt og langt fra alle kort er registreret i de elektroniske kataloger. Men med tiden vil alle kort blive registreret, ligesom der er store projekter i gang med henblik på at skanne kortene og gøre dem tilgængelige via bibliotekets hjemmeside (se i litteraturlisten).

Der blev aldrig oprettet en central kortsamling og heller ikke senere forsøg på at oprette centrale registranter i lighed med Vilhelm Lorentzens forsøg på en registratur med afbildninger over kort over købstæderne blev videreført. I mange årtier skete der ikke store forandringer og først i 1980'erne kom der gang i så-

vel en samlet oversigt over de mange forskellige kortsamlinger, som i produktionen af forskellige registranter, der kunne lette genfindingen af kortene og deres placering i forskellige arkiver.

I slutningen af 1960'erne iværksatte Landbohistorisk Selskab en fælles registrering af kort der kunne tjene som kilder til landbrugets historie før de store udskiftninger.

En fælles registreringspraksis blev udformet, og et større registreringsarbejde sat i gang. Der blev kalkuleret med op mod 60.000 kort, der kunne tjene sådanne formål i alle typer arkiver, biblioteker og museer samt i private samlinger hvor kortene fandtes. Arbejdet fortsatte i 1970'erne, men blev aldrig fuldført. Der eksisterer i dag et renskrevet sæt kartotekskort med meget fyldige oplysninger på ca 2000 kort i en række samlinger. Det ville være oplagt at lade denne katalog overføre til en database.

Behovet for kortregistranter og en oversigt over kortsamlinger førte til artikler i Fortid og Nutid (Bjørn W. Dahl 1981) samt i 1989 endelig til en guide over 80 danske kortsamlinger indsamlet på basis af en spørgeskemaundersøgelse af 100 danske kortsamlinger, der blev bedt om at give svar på en række ensartede spørgsmål om samlingens omfang, regi-

stringingssituation mm.(Brandt m.fl. 1989)

En række større og mindre registranter, nogle omfattende en enkelt institutions kortsamling andre registranter dækkende topografiske områder og atter andre dækkende et konkret emne, er blevet udfærdiget gennem de sidste fire årtier, den samlede oversigt over registranterne kan fås på det Kongelige Biblioteks hjemmeside (se i litteraturlisten herunder). De fleste registranter er blevet udfærdiget, som specialopgaver for bibliotekarstuderende, men også andre har udfærdiget registranter. Da registreringspraksis er meget forskellig fra institution til institution bærer disse registranter også præg af indbyrdes forskellighed.

Udover Det Kongelige Biblioteks meget blandede kortsamling, der omfatter alle typer fra håndtegnede til trykte kort, fra kort i meget lille til kort i meget stor målestok, er der desuden en række centrale kortarkiver med betydning for studiet af landbohistoriske forhold generelt.

Den vigtigste institution i dansk kortlægning i dag er KMS, der udover opgaven med koordinering af aktuelle kortlægningsopgaver varetager funktionen som arkiv for alle tidligere statsinstitutioner, der har beskæftiget sig med central kortlægningsaktivitet. Det drejer sig om Videnskabernes Selskab, Generalkvartermesterstaben, Generalstabens Topografisk Afdeling, Geo-

dætisk Institut, Søkortarkivet samt Matrikelarkivet. De fleste kort er stadig i KMS's arkiv, medens arkivsagerne overgår til Rigsarkivet.

KMS's kortsamlinger er svære at få et totalt overblik over. Overtopograf Erik Andersen har udarbejdet en række registranter, der hjælper med dette overblik, men de er ikke udgivet. KMS's politik med skanning og georeferering af de betydeligste generelle kortserier, har gjort tilgængeligheden mange gange større. Der findes dog stadig mange kort i såvel Matrikelarkivet som i de øvrige arkiver, der kan tjene som kildemateriale til landbrugshistorien.

En række andre kortskabende institutioner såsom Stadskonduktørembedet i København har deres egne arkiver hvori kortene kan findes.

Den tredje store institution, udover Det Kongelige Bibliotek og KMS, der har store og væsentlige kortsamlinger er Rigsarkivet, her findes kort i 1, 2 og 3 afdeling. Der er udfærdiget arkivregistraturer til hver af afdelingerne, og en del kort er ligeledes registreret i et særligt kortkartotek, men langt fra alle kort er tilgængelige via denne katalog, ligesom der til stadighed dukker ukendte kort op i sager. Derfor kræver kortsøgning i Rigsarkivets samlinger et indledende kendskab til statsadministrationens historie for overhovedet at kunne starte en korrekt eftersøgning i arkivet, og det kan være et stort arbejde at finde

de relevante arkivfonde. Der er stadig mange sager, der ikke er gennemset med henblik på bestanden af kortmateriale.

Andre store nationale institutioner som Nationalmuseet, Tøjhusmuseet, Forsvarets Bygningstjeneste, Garnisonsbiblioteket samt de 4 landsarkiver har alle væsentlige samlinger af kort der kan tjene landbohistoriske formål. Disse samlinger og deres eventuelle registranter er alle beskrevet i ovenfor omtalte kortguide (Brandt m.fl. 1989), der trods sin forældelse stadig er det bedste redskab til at starte en korteftersøgning.

Udover disse guider og kortregistranter er det ind imellem nødvendigt at gennemgå de mange forskellige artikler og monografier der beskriver kort over enkelte områder eller temaer for at sikre sig en fuldstændig oversigt. Kortmateriale, som er spredt i så mange forskellige institutioner, er selvfølgelig, afhængig af om det befinder sig på et bibliotek, på et arkiv eller et museum, blevet registreret efter stedets generelle registreringspraksis. Rundt om i landet på lokale arkiver og museer findes også kortmateriale, som kan vise sig at have stor historisk værdi, som en skanning vil kunne tilgængeliggøre på nettet. Efterhånden som disse registranter gøres tilgængelige i databaser, burde det være muligt at få et samlet overblik over de kendte kort og deres arkivstatus. Inden for biblioteksverdenen findes internationale standarder for registreringen i de såkaldte Marc standarder, hvor der også

findes specielle regler for kortregistrering.

Der er taget en række initiativer såvel nationalt som internationalt på et samarbejde for at lette adgangen til de enkelte samlinger og gøre dem tilgængelige. En række organisationer som "Liber Groupe des Carthotécaires", "IFLA Geography and Map Section", "ICA (International Cartographic Association)" forsøger at udbrede kendskabet samt øge det internationale samarbejde. På nationalt plan var der gennem mange år et samarbejde i Dansk Kartografisk Selskab, der medvirkede ved udgivelsen af en lang række registranter samt formidle samarbejdet mellem kortsamlingerne og udgivelsen af guiden (Brandt m.fl. 1989). Dansk Kartografisk Selskab blev i 2000 lagt sammen med 2 andre geografiske foreninger til Geoforum, der viderefører dette arbejde. Der er ligeledes etableret 2 nye organisationer i 2003, nemlig; HisKIS (se den følgende artikel), samt Korthistorisk Selskab, DK, der fungerer som kortsamlernes organisation i lighed med den internationale organisation IMCOS. Endelig findes det internationale selskab "History of Cartography", der udgiver det videnskabelige tidsskrift *Imago Mundi*, afholder internationale

konferencer hvert andet år, samt understøtter internetsiden *History of Cartography*, der tilbyder mange forskellige tjenester til brug ved studiet af historiske kort samt søgningen af disse.

Nyere digitale kortværker registreres i dag kun på frivillig basis i Geodatabasen, der administreres af KMS og i de tilfælde hvor kortværkerne er tilmeldt Pligtafleveringen, kan værkerne ses på Det Kongelige Bibliotek og Statsbibliotekets Læsesale, men det vil oftest kun dreje sig om afsluttede eller statiske produkter. De dynamiske kortværker er ikke omfattet af pligtafleveringsloven og gemmes derfor i dag kun for eftertiden, hvis de enten bliver afleveret frivilligt eller den kortproducerende virksomhed har valgt en strategi, hvor også gamle data gemmes for eftertiden.

Litteratur

Brandt, Marie Louise, Rasmussen, Jørgen Nybo og Schwenger, Lizzi red.(1989), *Danske kortsamlinger: en guide*.

Kbh. Dansk Kartografisk Selskab og Det Kongelige Bibliotek, 1989. 77 s

Dahl, Bjørn Westerbeek (1981): *Bibliografisk vejviser over kortsamlinger i Danmark i Fortid og Nutid bd. 29 s. 57 - 67*

Registranter

Kan ses på Kortsamlingens hjemmeside:

<http://www.kb.dk/kb/dept/nbo/kob/danmarkskort/forsideramme.htm>
Udstilling og registranter

http://www.kb.dk/kb/dept/nbo/kob/Almindelige_forhold

Onlinekataloger

Det Kongelige Bibliotek:

<http://rex.kb.dk/ALEPH/HFQ2H/RUJXQBQ34C6GL3URUQGDT3FGGSTQU914TDAISNLE77GH-18244/file/start-0>

KMS

<http://kmswww3.kms.dk/kortpaanettet/index.htm>

KMS historiske kort på nettet.

Websider

<http://www.maphistory.info/index.html>

History of Cartography portal

<http://oddens.geog.uu.nl/index.html>

Oddens Bookmark, primært nyere kort.

NB! Denne artikel er at finde på Geoforums hjemmeside www.geoforum.dk, under **Service**, så ovennævnte url-adresser direkte kan anvendes.

Om forfatteren

Henrik Dupont, cand. scient., forskningsbibliotekar, MTM geoinformatik, Det Kongelige Bibliotek Postboks 2149, 1016 København K, email hd@kb.dk